

گزارش میراث

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی

دوره سوم، سال پنجم، شماره یکم و دوم، بهار - تابستان ۱۳۹۹ [انتشار: بهار ۱۴۰۱]

سرخس: زبان، ادبیات و خودآگاهی ملی / محمود ایبسلار ● پژوهش درجه اصالت برخی بیت‌ها در پیرایش شاهنامه / جلال خاقلی مطلق ● مهرهای نسخه خطی المشیخه / عبداللین شیخ‌المکملی ● نوبت‌های از زندگی علامه علی‌اکبر دهخدا / مریم میونس ● منقولاتی از چهارمقاله نظامی عروضی در متن فارسی گمنامی در احکام نجوم، نوشته تاج‌الدین اکرم / علی صفی آقانه ● نگاهی به فرهنگ‌های حلبی (بررسی ویژگی‌های زبانی) / میلاد بیگلر ● تصحیحی دیگر از نزهة العاشقین تألیف علی بن محمود بن الحاج / علی کاسلی ● صوفیان و معارضان آنان در جهان ایرانی‌وار / مه‌الدین کوناز ● نقدی بر تصحیح زادالمسافر / مسعود راستی‌پور ● نگاهی به «اشعار پراکنده»ی کلیات زلالی خوانساری / برنوس میوسوی ● رفع چند سوء تفاهم درباره سبغی نیشابوری و تذکر چند نکته درباره چاپ عکسی رسائل العشاق و رسائل المشتاق / مایرون نیگری ● ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۱۱) / سید احمدرضا قائم‌مقامی ● گزارش از یک انتقال دانشگاهی (مرج کتاب «نهادینه‌های اساطیری در شاهنامه فردوسی» در رساله «نقد اسطوره‌های و کاربرد آن در تحلیل شاهنامه فردوسی») / مهور واحدوست ● ایران در متون و منابع عثمانی (۲۲): چلبی‌زاده عاصم افندی / نصرالله صالحی ● از لایبزیگ تا بابل: مروری بر زندگی و آثار فرانتس هاینریش وایسیاخ، پژوهشگر حوزه مطالعات میخی / سهیل دلشاد ● درباره قطعه منسوب به کافی ظفر همدانی / بهروز ایبانی ● یادداشت‌هایی درباره حرف «ض» در زبان فارسی / رضا حدیدی‌زادی

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

۹۰ - ۹۱

فصلنامه اطلاع‌رسانی در حوزه نقد و تصحیح
متون، نسخه‌شناسی و ایران‌شناسی
دوره سوم، سال پنجم، شماره یکم و دوم
بهار - تابستان ۱۳۹۹ [انتشار: بهار ۱۴۰۱]

صاحب امتیاز:

مؤسسه پژوهشی میراث مکتوب

مدیر مسئول و سردبیر: اکبر ایرانی

معاون سردبیر: مسعود راستی‌پور

مدیر داخلی: یونس تسلیمی پاک

طراح جلد: محمود خانی

چاپ دیجیتال: میراث

نشانی مجله:

تهران، خیابان انقلاب اسلامی، بین خیابان دانشگاه و
ابوریحان، ساختمان فروردین (شماره ۱۱۸۲)، طبقه دوم.

شناسه پستی: ۱۳۱۵۶۹۳۵۱۹

تلفن: ۶۶۴۹۰۶۱۲

دورنگار: ۶۶۴۰۶۲۵۸

www.mirasmaktoob.ir
gozaresh@mirasmaktoob.ir

بها: ۶۰۰،۰۰۰ ریال

روی جلد: یکی از نگاره‌های شاهنامه قرچغای
خان، به نستعلیق ممتاز محمدتکین الحسینی، مورخ
۱۰۵۸ق (انگلستان، Windsor Castle، Royal Library
(No. RCIN1005014

تصویر خط بسمله

از نسخه کتابخانه John Rylands

فهرست

سرخرن

زبان، ادبیات و خودآگاهی ملی / محمود امیدسالار ۳-۶

جستار

پژوهش در جبهه اصالت برخی بیت‌ها در پیرایش شاهنامه / جلال خالقی مطلق ۷-۲۹
مهرهای نسخه خطی المشیخه / عمادالدین شیخ‌الحکمایی ۳۰-۳۲
نویافته‌هایی از زندگی علامه علی‌اکبر دهخدا / مریم میرشمسی ۳۳-۵۵
منقولاتی از چهارمقاله نظامی عروضی در متن فارسی گمنامی در احکام نجوم، نوشته تاج‌الدین اکرم /
علی صفری آقلقه ۵۶-۶۳
نگاهی به فرهنگ‌های حلیمی (بررسی ویژگی‌های زبانی) / میلاد بیگلر ۶۴-۷۶
تصحیحی دیگر از زهه العاشقین تألیف علی بن محمود بن الحاج / علی کاملی ۷۷-۸۷

نقد و بررسی

صوفیان و معارضان آنان در جهان ایرانی وار / مجدالدین کیوانی ۸۸-۱۰۲
نقدی بر تصحیح زاد‌المسافر / مسعود راستی‌پور ۱۰۳-۱۲۹
نگاهی به «اشعار پراکنده»ی کلیات زلالی خوانساری / مرتضی موسوی ۱۳۰-۱۳۵
رفع چند سوء تفاهم درباره سیفی نیشابوری و تذکر چند نکته درباره چاپ عکسی رسائل العشاق و
وسائل المشتاق / همایون شیکری ۱۳۶-۱۴۰

پژوهش‌های وابسته

ریشه‌شناسی چه می‌کند؟ (۱۱) / سید احمد رضا قائم‌مقامی ۱۴۱-۱۴۴
گزارشی از یک انتقال دانشگاهی (مزج کتاب «نهادینه‌های اساطیری در شاهنامه فردوسی» در رساله «نقد اسطوره‌ای و
کاربرد آن در تحلیل شاهنامه فردوسی») / مهوش واحد دوست ۱۴۵-۱۵۶

ایران در متون و منابع عثمانی (۳)

چلبلی‌زاده عاصم افندی / نصرالله صالحی ۱۵۷-۱۵۹

آشنایی با نشرشاهان و متن‌شوهان (۵)

از لایبزیگ تا بابل؛ مروری بر زندگی و آثار فرانتس هاینریش وایسباخ پژوهشگر حوزه مطالعات میخی /
سهیل دلشاد ۱۶۰-۱۶۶

درباره نوشته‌های پیشین

درباره قطعه منسوب به کافی ظفر همدانی / بهروز ایمانی ۱۶۷
یادداشت‌هایی درباره حرف «ض» در زبان فارسی / رضا حیدری‌زادی ۱۶۸-۱۶۹

یادداشت‌هایی درباره حرف «ض» در زبان فارسی

رضا حیدری‌زادی

استادیار بنیاد دایرة المعارف اسلامی
r.heidarizadi@gmail.com

حروف عربی پرداخته، به آوای سین زائیه (سین مایل به زای) در زبان خوارزمیان اشاره کرده‌است. ابن سینا، سین زائیه خوارزمی را چنین توصیف کرده‌است که در حالت کلی تلفظ آن همچون سین است، اما در جریان تولید آن، بالرش عضلات تحت زبان (آن‌طور که در تولید زای رخ می‌دهد) لرزش‌هایی خفیف در واجگاه آن ایجاد می‌شود که زنش‌های سُست و غیرمحمسوس زبان و نیز حبس‌های ضعیف و غیرمحمسوس از هوای بازدم را ایجاد می‌کند و بدین روش به آوای زای شبیه می‌شود.

آوای سین زائیه که ابن سینا توصیف کرده آوایی است که همزمان با سایش در آن، انسداد خیلی خفیف و حبس ضعیف هوای بازدم وجود دارد. با این توصیف، به نظر می‌رسد سین زائیه آوایی انسدادی-سایشی بوده‌است که انسداد در تولید آن کم و سست و سایش آن بیش‌تر بوده‌است. ناگفته نماند که معیار شناخت آوای زبان در سنت زبان‌شناسی اسلامی تکرار پیوسته یک صامت با مصوتی مانند فتحه بوده‌است، مانند «سَسَس» یا «کَکَک»، «سا سا سا» یا «قَقَق»، «قا قا قا» (قرطبی، ۱۴۲۱: ۸۸). اگر چنین شرایطی برای شناختن صامت /dz/ در کار بوده‌است، دلیل توصیف /dz/ به سین زائیه یا آوایی بین سین و زای در قدیم شاید این باشد که واگذاری در هنگام گیرش آن رخ نمی‌دهد و بین دو مصوت گیرش آن ضعیف می‌شود، پس نزدیک به سین به گوش می‌رسد، اما در مرحله رهش واگذاری عارض می‌شود و آوای زای شنیده می‌شود. وقتی این آوا را پیوسته تکرار کنیم، گیرش این آوا سست‌تر ادا می‌شود و شبیه آوای «س» به گوش می‌رسد.

نام‌گذاری و توصیف آوای /dz/ به «سین زائیه» بسیار شبیه برابری و ابدال آوای «چ» فارسی به «ص» عربی است. نزدیکی و برابری آوای انسدادی-سایشی «چ» فارسی با «ص» عربی در قدیم رایج بوده‌است. طوری که در فرهنگ‌های قدیم زبان عربی و در بعضی واژه‌های مُعَرَّب از زبان فارسی مشاهده می‌شود، صامت انسدادی-سایشی «چ» به «ص» بدل شده‌است، مانند «جص» یا «قص» معرَّب از «گچ».

در پژوهشی جدید بنکاتو (BENKATO, 2021) نشان داده که

در شماره ۸۴-۸۵ مجله گزارش میراث، مقاله‌ای از استاد ارجمند، آقای دکتر علی‌اشرف صادقی، با عنوان «تلفظ صامت‌های عربی "ض" و "ظ" در زبان فارسی» به چاپ رسیده‌است که در آن فرض وجود آوای /dz/ در زبان فارسی قدیم و نزدیک بودن آن به «ض» مطرح شده‌است. صادقی شواهدی در تأیید این فرض مطرح کرده‌است.

نام و توصیف آوای فارسی (یا ایرانی) متناظر با «ض» در تاریخ طبری از محمد بن جریر طبری (د. ۳۱۰) موجود است و در رساله اسباب حدوث الحروف از ابن سینا (د. ۴۲۸) دقیق‌تر توصیف شده‌است، که در ادامه، همسو با نظر صادقی، ارائه می‌شود.

در تاریخ طبری (طبری، بی‌تا: ۱/۱۹۴) در «ذکر بیوراسب و ازدهاق» چنین آمده‌است:

والعرب تسمیة الضحاک، فتجعل الحرف الذی بین السین و الزای فی الفارسیة ضاداً، والهاء هاء، والقاف کافاً...

عرب آن را «ضحاک» گویند؛ از این رو که آنان صامتی فارسی را که بین سین و زای است به ضاد، هاء را به هاء، و قاف را به کاف بدل می‌کنند.

طبری در این‌جا به آوای سین مشابه زای اشاره کرده‌است که عرب‌زبانان آن را نزدیک به «ض» دریافته‌اند و با آن برابر آورده‌اند.

ابن سینا (۱۴۰۳: ۸۹) در فصلی از رساله اسباب حدوث الحروف که به معرّفی حروف غیرعربی و شباهت آن‌ها به

مطبوعات مجمع اللغة العربية.

- الطبری، محمد بن جریر (بی‌تا). تاریخ الطبری. تحقیق محمد ابوالفضل ابراهیم. مصر: دارالمعارف.
- القرطبی، عبد الوهاب بن محمد (۱۴۲۱ق/ ۲۰۰۰م). الموضح فی التجوید. تحقیق غانم قدوری الحمد. اردن: دارعمار.

- BENKATO, Adam (2021). "Ibn Sīnā's Remarks on a Khwarizmian Sound", *Journal of the Royal Asiatic Society*, Vol. 31, Issue 3 (July): pp 433-445.
- HENNING, Walter B. (1958). "Mitteliranisch", *Handbuch Der Orientalistik*, Band IV, Abschnitt 1, Brill, Leiden: pp 20-130.

آوای سین زائیه مورد وصف ابن سینا در زبان خوارزمی همان است که در بعضی از متون اسلامی قدیم، به ویژه در متن قُنیه المُنیه با نشانه‌ای شبیه به حرف «چ» نوشته‌اند، اما برعکس، سه نقطه آن بر روی حرف قرار دارد که بنا بر نظر هنینگ (Henning, 1958: 82) نشانه‌ای برای نوشتن آوای /ts/ و /dz/ بوده‌است.

منابع

- ابن سینا (۱۴۰۳ق/ ۱۹۸۳م). رساله اسباب حدوث الحروف. تحقیق محمد حسن الطیان و یحیی میرعلم. دمشق:

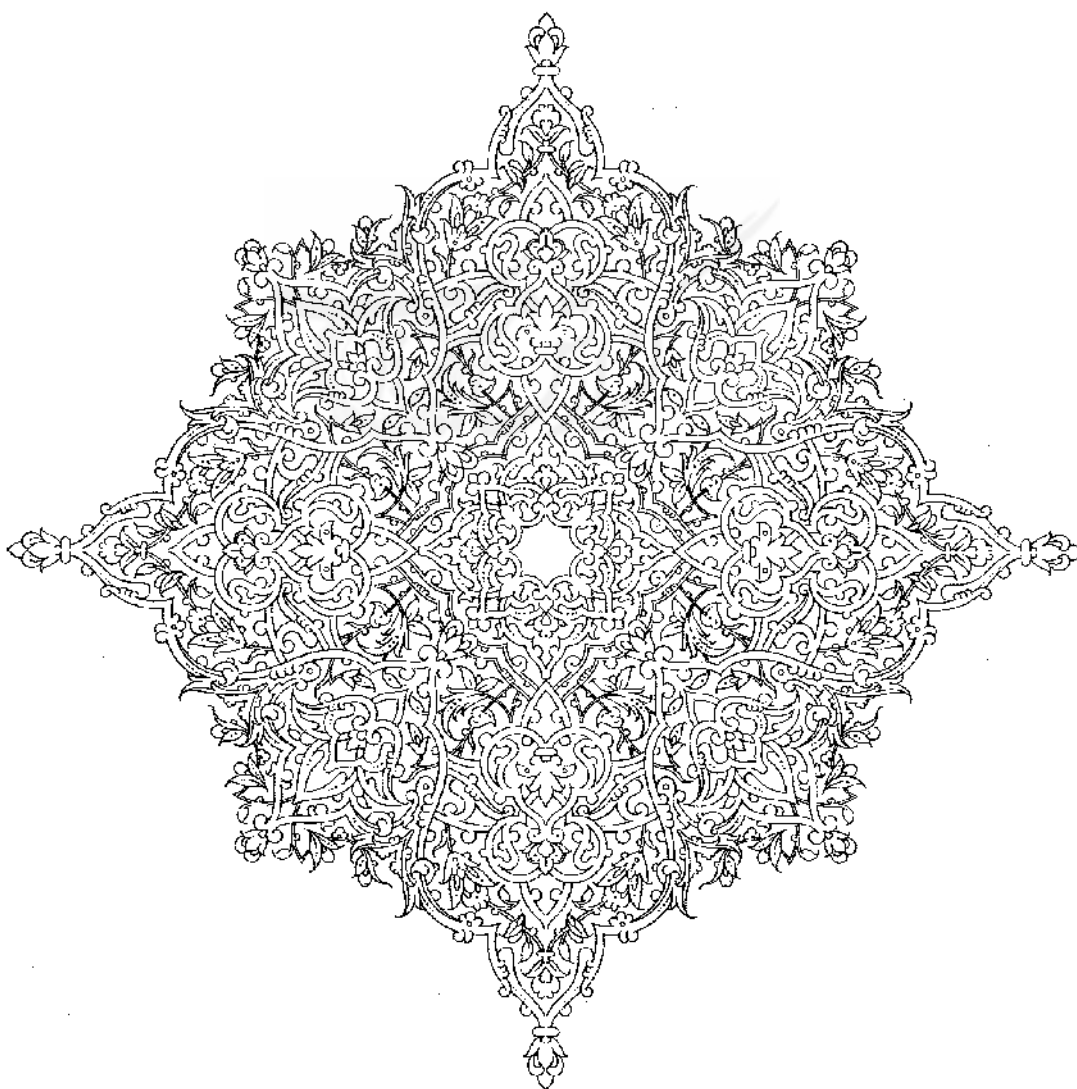

Table of Contents

Editorial

Language, Literature, and National Self-Consciousness / Mahmoud OMIDSALAR 3-6

Articles

Investigating the Authority of a Number of Couplets in the Editing of the *Shāhnāme* / Djalal KHALEGI-MOTLAGH 7-29

Seals of the *Al-mašīḫah*'s Manuscript / Emadoddin SHEYKHOLHOKAMAEI 30-32

New Findings on the Life of 'Allāmeḥ 'Ali Akbar Dehkhodā / Maryam MIRSHAMSI 33-55

Excerpts from Nizāmī-yi 'Arūzī's *Chahār Maqāleh* ("Four Treatises") in an Unknown Text on Judicial Astrology,
Written by Tāj al-dīn-i Akram / Ali SAFARI AQ-QALEH 56-63

A Look at Ḥalīmī's Dictionaries (A Study on Linguistic Features) / Milad BIGDELOU 64-76

Another Edition of *Nuzhat al-'Āsiḡhīn* Written by 'Alī ibn-i Mahmūd ibn al-Ḥāj / Ali KAMELI 77-87

Reviews and Critiques

Sufis and Their Opponents in the Persianate World / Majdoddin KEYVANI 88-102

A Review of the Edition of *Zād al-Musāfir* / Masoud RASTIPOUR 103-129

A Look at the "Fragmented Poems" in *Zulālī-yi Xānsārī's Collection of Poems* / Mortaza MOUSAVI 130-135

Clearing up Some Misunderstandings about Seyfī-yi Niyšābūrī and Making a Few Comments on the Facsimile
Edition of *Rasā'il al-'Uššāq wa Wasā'il al-Muštāq* / Homayoun SHEKARI 136-140

Essays on Research

What Does an Etymologist Do? (11) / Seyyed AhmadReza QAEMMAQAMI 141-144

A Report on an Academic Plagiarism (Incorporation of the *Mythological Infrastructures in Shāhnāme* of Ferdowsi into *Mythological Criticism, and Its Application in the Analysis of Ferdowsi's Shāhnāme* [Doctoral Dissertation, Ferdowsi University of Mashhad]) /
Mahvash VAHEDDOUST 145-156

Iran in Ottoman Texts and Sources (22)

Çalabizādah 'Āšem Efendī / Nasrollah SALEHI 157-159

Introducing Codicologists and Textual Scholars (5)

From Leipzig to Babylon; A Review of the Life and Works of Franz Heinrich Weissbach, a Scholar in Cuneiform
Studies / Soheil DELSHAD 160-166

On the Previous Articles

On a Piece of a Poem Ascribed to Kāfī-i Zafar-i Hamadānī / Behrouz IMANI 167

Notes on the Letter [Ž] in the Persian Language / Reza HEYRARIZADI 168-169